

LIDOVÍ TKALCI A RUČNÍ TKALCOVSTVÍ NA HORŇÁCKU

Petra Hrbáčová, Národní ústav lidové kultury, Strážnice

Hornácko je regionem známým především díky své charakteristické hudební a taneční kultuře, typickým krojům, nářečí a stavitelství. Naprosto ojedinělá je však také zdejší tradice ručního tkaní činovatí. V rámci Čech a Moravy je totiž Hornácko jedinou oblastí, kde se toto vzorové tkaní v minulosti vyskytovalo a kde je navíc tkalcovství dodnes živé.

Tkalcovství patří k tradičním venkovským řemeslům, která byla rozšířena zejména v chudších horských a podhorských krajích. Jednou z těchto oblastí je i Hornácko, etnografický subregion ležící v podhůří Bílých Karpat na moravsko-slovenské hranici. Skládá se z obcí Hrubá Vrbka, Javorník, Kuželov, Lipov, Louka, Malá Vrbka, Nová Lhota, Suchov, Vápenky a Velká nad Veličkou.¹ Specifickým prvkem zdejšího tkalcovství je tkaní vzorovaných tkanin tzv. činovatí.

Činovať je plátno s drobnými geometrickými vzory. Skládá se ze základní látky, která je tkána vazbou plátňovou nebo keprovou lomenou, a ze vzorů. Vzory se tkají vazbou keprovou (velmi zřídka), rypsovou nebo vznikají lancováním.² Barva vzoru přitom je většinou odlišná od barvy tkaniny. Činovať je charakteristická zejména pro východoslovenské textilie, hojně se vyskytuje na Slovensku, Ukrajině, v Polsku, Bulharsku, ale také v Maďarsku.

Výjimečnosti hornáckých tkanin si poměrně brzy povšimli odborníci na poli lidové kultury. První zmínky o nich nacházíme v odborné literatuře už od konce 19. století (Vlasta Havelková). Větší pozornost tkalcovství na Hornácku byla věnována až od padesátých let 20. století, kdy se jím v několika krátkých textech zabýval Vladimír Bouček (1950) a okrajově i Antonín Václavík (1956), podrobnější studii publikovala Jitka Staňková (1953). Staté na toto téma obsahuje i monografie Hornácko z roku 1966, zvláště v kapitolách Zaměstnání a obživa (Josef Jančář), Oděv (Václav Frolec) a Výtvarný projev (Richard Jeřábek). V poslední čtvrtině 20. století pak v souvislosti s Ústředí lidové umělecké výroby (dále jen ÚLUV) segmenty tohoto tématu reflektují Štěpán Sukup (1978) a Josef Orel (1986, 1987).

Téměř všechny výše uvedené texty se zabývají estetickou nebo technickou stránkou věci a opomíjí osobnosti výrobců těchto tkanin. Předkládaná studie se zaměřuje především na nositele tkalcovského řemesla na Hornácku, tedy na řemeslníky, kteří po generace tkalcovství udržovali a předávali je svým následovníkům. Cílem je fenomén hornáckého tkalcovství personifikovat, zachytit jména a příběhy tkalců, kteří již byli zapomenuti, či s odcházejícími pamětníky jejich jména upadají do zapomnění.

Studie vychází převážně z materiálu nashromážděného v letech 2014–2016 v rámci projektu Tradiční tkalcovství na Hornácku, uskutečněného autorkou této práce jako součást vědecko-výzkumné činnosti Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Výsledkem projektu byla v roce 2016 stejnojmenná kniha. Protože do finální podoby publikace nebylo možné zařadit všechny nově nabyté informace o tkalcích a další poznatky pak byly získány opakovaným výzkumem v roce 2017, předkládám tuto studii k doplnění komplexního obrazu o daném tématu. Informace k vývoji tkalcovství byly získány zejména studiem archivního materiálu, především sčítacích operátů hornáckých obcí z let 1869–1921. K historii tkalcovství ve druhé polovině 20. století pak bylo nejméně materiálu shromážděno terénním výzkumem.

Ruční tkalcovství na Hornácku

Hornáčtí tkalci zpracovávali převážně materiál domácí produkce, většinou na přímou zakázku místního obyvatelstva. Nejčastěji to bylo konopí, méně se pěstoval len. Bavlna se do zdejšího kraje dostala pravděpodobně v průběhu první poloviny 19. století, hojněji se uplatnila až v jeho druhé polovině (Jančář 1966: 82). Nejprve se používala v kombinaci s konopnou či lněnou přízí. Plátňovou vazbou se tkalo tzv. *pohazované* plátno, v němž osnova byla konopná a útek tvořila bavlna. Obdobné složení mělo i tzv. činovaté plátno, které se ale tkalo vazbou lomeného kepru.

Počátky výroby vzorovaných tkanin na Hornácku zřejmě můžeme spojovat právě s rozšířením bavlněné příze, která se používala jako základní i vzorový útek. Samotná technika vzorového tkaní pravděpodobně na Hornácko přišla z oblasti sousedního západního Slovenska, s jehož tkalcovskou tradicí ji spojuje řada znaků. Především je to používání obdobných vzorových prvků a některých vzorových schémat (rámování pruhových pásů tzv. *zuby*, dynamické střídání horizontálních pruhových pásů, využití keprové vazby mezi nimi). Nepopíratelná je také vizuální podobnost některých vzorů. Dalším faktorem je samotný název vzorovaných tkanin. Označení činovať, které se dnes v souvislosti s hornáckými tkaninami v odborné literatuře používá a rozšířilo se i mezi informovanou veřejností, bylo na Hornácku v minulosti neznámé. Místní obyvatelé používali pouze termín činovatý pro tkaninu bez vzorů, tkanou vazbou lomeného kepru. Podobně na západním Slovensku v polovině 19. století termín činovať označoval nikoliv vzor, ale tkaninu s keprovou či od ní odvozenou vazbou (Zajonc 1997: 186).

Na základě těchto spojitostí i faktické lokální blízkosti předpokládáme kontakt mezi slovenskými a moravskými tkalci. Historicky doložený jej máme ale pouze ve dvou případech. František Hudeček (1876–?) z Hrubé Vrbky v roce 1900 pracoval u mistra Josefa Stora v obci Dojč u Senice.³ Otec Jana Hrdiny, tkalce ze Šoproně, zaměstnával tovaryše z Moravy (Marková 1976: 121).

Hornácké vzory můžeme podle technických kritérií rozdělit do čtyř základních skupin. První tvoří vzory docílené změnou barvy útku. Jedná se o poměrně úzké jednobarevné pruhy, které nacházíme zejména u starších tkanin, pocházejících z druhé poloviny 19. století.

Další skupinou jsou vzory vzniklé změnou základní vazby (kombinováním pláťové vazby, rypsu a kepru). Tyto vzory se v tradičním prostředí nazývají *na nohy*, protože k jejich docílení je třeba pouze odlišného sešlapování podnožek tkalcovského stavu. Základními komponentami jsou kostičky nebo obdélníčky, jejichž vzájemným kombinováním vzniká celá řada drobných vzorů (např. *krížek*, *plný krížek*, *preložený krížek*).

Třetí skupinu vzorů tvoří tzv. *deskové vzory*. Tkalci je zhotovovali technikou kombinující použití listů a přebírání. Název je odvozen od desky, která se vkládala do osnovy za listy a rozdělovala páry nití. Díky této desce a ohebným nitěnkám bylo možné tkát se čtyřmi listy vzory, k jejichž zhotovení by bylo jinak třeba listů šest. *Deskové vzory* jsou větší než

Tkadlec Jan Okénka při práci. NÚLK, č. neg. 039_208.

vzory *na nohy* a mají také bohatší základní tvarovou škálu (např. *hádata*, *ohřebélka*, *gučky*).

Poslední skupinou vzorů jsou *hrázové vzory*, *hráze* nebo také *růže*, které vznikaly tzv. přebíráním, spočívajícím v nabírání osnovních nití dřevěnou jehlou. Nabrat bylo nutné každou řadu vzoru, jednalo se tedy o práci velice náročnou a zdlouhavou. Podle ústního podání *hráze* jako první na Hornácku začal používat kolem roku 1910 tkadlec Jan Hudeček (1893–?) z Kuželova.⁴ *Hrázové vzory* jsou nejrozměrnějším a tvarově nejbohatším druhem hornáckých vzorů. Předlohami jim často byly tradiční hornácké výšivky podle počítané niti, někdy ale také vzory z komerčních křížkových výšivkových vzorníků. Někteří tkalci, např. Pavel Ďuga (1907–1983) z Hrubé Vrbky, si vzory vymýšleli sami. Jednotliví tkalci s oblibou používali určité vzory a jejich kombinace, které byly pro jejich práci charakteristické a podle nichž byla jejich práce rozeznatelná od ostatních.

Barevnost tradičních hornáckých vzorů byla zásadně červená, černá nebo temně modrá a bílá. Červená a černá/temně modrá se používaly samostatně nebo ve vzájemné kombinaci, bílá barva většinou pouze v kombinaci s uvedenými barvami. Kolem roku 1930 se začala objevovat i barva středně modrá, později žlutá a po roce 1950 se pak tkalo v nejrůznějších barvách.

Vzorované tkaniny měly kusový charakter. To znamená, že tkadlec, který na nich pracoval, vždy zhotovoval látku pro konkrétní textilii. Z oděvních součástí to mohlo být *opléčko*, vrchní část ženského spodního oděvu *rubáče*, pásek k nesešité sukni, *fěrtochu*, oděvní plachta, *plachetka* nebo mužská zástěra. Často se zhotovovaly bytové textilie, do poloviny 20. století dekorativní povlaky na polštáře, tzv. *cíšky*, po roce 1950 také nejrůznější pokrývky, prostírky, ubrusy, přehozy apod. Metrový textil se v tradičním hornáckém tkalcovství nevyskytoval.

Vzory na tkaninách se skládaly do horizontálních pruhů, které měly dynamický rytmus. Přitom pro každou oděvní součást byla charakteristická odlišná základní kompozice vzoru.

Interiér tkalcovské dílny ŮLUVu v Hrubé Vrbce. Osmdesátá léta 20. století. Soukromá sbírka.

Povlak na polštář tzv. *ciška*, vyrobil Pavel Ďuga, Hrubá Vrbka, třicátá léta 20. století. NÚLK, inv. č. 54392. Foto D. Rájecký.

Povlak na polštář. Hrubá Vrbka, osmdesátá léta 20. století. NÚLK, inv. č. 2201. Foto D. Rájecký.

U vývojově starších textilií, jako byly *opléčka rubáčů*, oděvní plachty nebo povlaky na polštáře, bylo toto schéma jasně dané a neměnné. U mladších oděvních součástí, jako byla mužská zástěra či pásy k sukním, nebyla struktura vzoru tak přesně definována. Vždy se však dodržovalo umístění a přibližná velikost vzoru. V průběhu času se ale měnil druh používaných vzorů a poměr vzorované plochy vůči základní tkanině. V 19. století se tkaly vzory *na nohy* a *deskové*, od počátku 20. století se pak čím dál častěji objevují *hrázové vzory*. Mladší textilie mají větší podíl vzorované plochy oproti podkladové tkanině.

V druhé polovině 20. století hornácké tkalcovství významně ovlivnila činnost ÚLUVu, které tkalcům zadávalo zakázky na výrobu textilií pro celorepublikový trh. Tkalci vytvářeli na základě návrhů výtvarníků nejrůznější prostírky, pokrývky, ubrusy atd. Používaly se spíše drobnější vzorky *na nohy*, případně *deskové vzory*, vazba podkladové tkaniny byla plátňová a barevnost výrobků tradiční. Snaha ÚLUVu o záchranu a rozvoj tkalcovství na Hornácku vyvrcholila vybudováním tkalcovské dílny v Hrubé Vrbce v roce 1978. V této dílně pracovali čtyři tkalci na tradičních tkalcovských stavech a šest tkadel na širších stavech. Vznikaly zde jednak kusové bytové textilie, ale také dekorativní metrové tkaniny a kusové koberce. Dílna zanikla v roce 1992.

Paralelně s touto organizovanou tkalcovskou činností pracovali hornáckí tkalci i na soukromých zakázkách pro místní obyvatelstvo. Sortiment výrobků byl v podstatě stejný, jednalo se převážně o bytové textilie. Naprosto odlišná byla ale výtvarná podoba výrobků, která se řídila vkusem zákazníků, kteří pocházeli většinou z hornáckých vesnic. Používaly se zejména *hrázové* a *deskové vzory* v široké barevné škále, včetně netradičních barev, jako je zelená, hnědá, fialová atd.

Hornáckí tkalci

K historii tkalcovství na Hornácku máme až do poloviny 19. století minimum pramenů. Zdejší tkalci zřejmě nepříslušeli k žádné cechovní organizaci a s velkou pravděpodobností neměli vazbu ani ke tkalcovskému cechu ve Strážnici.⁵ K této domněnce nás vede absence jakýchkoliv písemných údajů, kulturně-historická znalost regionu i poznatky z obecného vývoje tkalcovství na území Moravy. Je zřejmé, že tkalcovské řemeslo se v prostředí malých vesnic vyvíjelo přirozeně a autonomně, bez vnitřní potřeby organizace.

Od poloviny 19. století pak můžeme informace o tkalcovském řemeslu a zdejších tkalcích čerpat ze sčítacích operátů obyvatelstva. Sčítání lidu se od roku 1859 provádělo pravidelně každé desetiletí. Kromě řady dalších údajů se zde uváděl i způsob obživy registrovaných

osob a tento pramen je tak pro badatele jedinečným zdrojem informací o profesní struktuře obyvatelstva. Na základě studia sčítacích operátů se podařilo mezi roky 1857–1900 identifikovat 88 tkalců, z toho ve Velké nad Veličkou 25, v Malé Vrbce 21, v Hrubé Vrbce 17, v Kuželově 11, v Lipově 10, v Javorníku 3 a v Nové Lhotě 1.⁶ Z těchto údajů jasně vyplývá, že stěžejními lokalitami tkalcovské produkce byly v 19. století Velká nad Veličkou, obě Vrbky a Kuželov. Přihlédneme-li však k poměru řemeslníků na počet obyvatel, obcí s největším rozšířením tkalcovství byla evidentně Malá Vrbka, která např. v roce 1880 měla 65 domů a 300 obyvatel,⁷ z nichž 15 uvádělo tkalcovství jako hlavní či vedlejší zdroj svých příjmů.

Od roku 1900 počet tkalců evidovaných ve sčítacích operátech značně klesal. Na počátku 20. století v Nové Lhotě pracoval Josef Sobek, v Lipově poslední zdejší tkadlec Jiří Jagoš, v Javorníku Jan Kubečka, v Hrubé Vrbce Josef Švrček, Jan Kovář, Martin Tomeček, Martin Hránka, ve Velké nad Veličkou Jan Pešek, Václav Pešek, František Pešek, Martin Smrček, Jiří Orsák, Jan Sýkora, Štěpán Majtán, Martin Čambal a František Štefánek. V Kuželově Jan Mlýnek, František Mlýnek, Jan Valášek, Jan Škuta, Pavel Zálešák, Jan Hudeček.

V roce 1921 tkalcovské řemeslo ve sčítacích operátech dokonce uvedly pouze čtyři osoby. Ve Velké nad Veličkou František Pešek a Jan Sýkora, v Malé Vrbce Tomáš Okénka a v Kuželově František Mlýnek. Prudký úbytek počtu řemeslníků byl zapříčiněn dvěma faktory. Jednak skutečně dochází k jejich faktickému poklesu, způsobenému ústupem ručně vyráběného plátna. Důvodem bylo větší uplatnění továrně vyráběných textilií a pozvolné odkládání lidového oděvu. Další příčinou byla skutečnost, že tkalci i když aktivně řemeslo provozovali, jej prostě z nějakého důvodu přestali ve sčítacích operátech uvádět. Toto tvrzení dokazují poznatky z terénního výzkumu, kdy respondenti jmenovali konkrétní jména tkalců, o kterých z ústní tradice věděli, že ve dvacátých a třicátých letech byli ještě aktivní.⁸ Přitom tytéž osoby řemeslo ve sčítacích formulářích neuvedly.⁹

Mužská zástěra, Kuželov. NÚLK, inv. č. 5222.
Foto D. Rájecký.

Vrchní díl *opléčko* ženského spodního oděvu *rubáče*. *Opléčko* je utkané z konopné a bavlněné příze, vzory jsou *deskové*. NÚLK, inv. č. 5276.
Foto D. Rájecký.

Kolem roku 1950 tkalcovské řemeslo na Horňácku provozovalo patnáct tkalců. Byli to v Malé Vrbce Tomáš Okénka, Jan Okénka a František Urban, ve Velké nad Veličkou Jan Sýkora, Jan Orsák, František Štefánek, Josef Štefánek, Jiří Hromek, v Hrubé Vrbce Pavel Ďuga a Martin Kovář, v Kuželově Jan Zálešák řečený Kartišek, Jan Okénka, Josef Valášek, Bohumil Mlýnek a Jan Mlýnek. V průběhu druhé poloviny 20. století pak postupně starší tkalci odcházeli, řemeslo se však podařilo předat další generaci. V Kuželově se pokračovateli tradice stali zejména bratři Bohumil a František Mlýnkovi, synové Bohumila Mlýnka staršího. V současné době řemeslo na Horňácku provozují dva výrobci, Hana Buchtelová, vnučka Jana Okénky, a Miroslav Urban, vnuk Františka Urbana.

Tkalcovské řemeslo nikdy nepatřilo k lukrativním výdělečným činnostem a pro většinu zdejších řemeslníků nemohlo být jediným zdrojem příjmů. V šedesátých až osmdesátých letech 19. století, kdy byla domácí výroba textilií ještě značně rozšířená a žádaná, pracovalo na Horňácku těchto specialistů ještě několik. Ke konci 19. století, s postupně ubývajícím počtem zakázek, však byli řemeslníci nuceni kombinovat řemeslo se zemědělským hospodařením nebo nádenickou prací. Tkalo se sezónně v době hospodářského klidu. Tato skutečnost je ve sčítacích listech několikrát přímo vyjádřena definicí „*tkadlec v době zimní*“, „*tkadlec střídavě*“ nebo „*kadlec, ale jen tak dalece, co svou práci zdelá*“.¹⁰

Někteří tkalci byli bezzemky přivydělávajícími si nádenickou prací, jiní byli drobnými rolníky hospodařícími na malých výměřích. Ti nejmovitější vlastnili 1/8 nebo 1/6 gruntu. O nižším sociálním statusu tkalců svědčí také poloha jejich obydlí, která stávala zejména na okraji obce v místech drobnější chalupnické zástavby. Někdy ale také žili v tzv. dlouhých domech, selských usedlostech rozdělených na více bytových jednotek. Těto situaci odpovídal i nízký stav hospodářského zvířectva chovaného v domácnostech řemeslníků. Často vlastnili jednu krávu, dále kozu nebo prase a několik kusů drůbeže.

Ne všichni tkalci se řemeslu věnovali po celý život, někteří tkali pouze v určitých životních fázích, např. v mládí nebo naopak až při odchodu na výměnu. Motivem ke změně profese bylo u mladých řemeslníků často založení rodiny, které vyvolávalo potřebu vyšších výdělků. Zejména na konci 19. století se setkáváme s přechodem od řemesla k jiným druhům činnosti, např. nádenické práci v rohateckém cukrovaru nebo třeba i odjezdy do Ameriky.

Tkalcovské řemeslo většinou provozovali muži. Ženy tkaly výjimečně, a když, tak pouze hladké plátno.¹¹ Spolu s dětmi však ženy zpravidla vykonávaly pomocné práce – soukaly cívky, rovnaly *zdrhávaly*, konopná přádena, pomáhaly při snování osnovy i jejím navíjení na stav.

Původem pocházela většina tkalců z horňáckých obcí. Přesto zde nalézáme výjimky, např. tkalcovský mistr Tomáš Tomeček (1837–?) přišel do Malé Vrbky ze Zarazic, Tomáš Sykora, (1841–?) se do Velké nad Veličkou přišel z Tvarožné Lhoty. Zajímavou enklávu ve Velké nad Veličkou však tvořilo několik tkalců pocházejících z východních Čech. V roce 1869 žil v domě číslo 269 tkadlec Martin Smrček (1852–?) s manželkou a dcerou, oba původem z obce Kuklík poblíž Nového Města na Moravě.¹² Dům číslo 170 v roce 1880 obýval tkadlec a domkař Jan Pešek, narozený roku 1843 v Rybné, spolu s manželkou Kateřinou pocházející z Velké nad Veličkou.¹³ O deset let později již je ve Velké na domě číslo 228 uváděn Václav Pešek (1851–?) pocházející z Měretína. Povoláním nejprve nádeník, v dalším desetiletí již tkadlec.¹⁴ Jakékoliv údaje o charakteru tkanin, které tyto tkalci zhotovovali, chybí, stejně jako informace, za jakých okolností se do končin tolik vzdálených od jejich domova dostali. Každopádně rodiny tohoto jména žijí ve Velké nad Veličkou dodnes, i když tkalcovská tradice v nich již není známá.

Tkalcovské rody

K transmisi řemesla nejčastěji docházelo v rámci užší či širší rodiny.¹⁵ Pro tento mezigenerační přenos bylo podstatné nejen předávání znalostí, dovedností a potřebného tkalcovského náradí, velmi důležitým faktorem byly také vlohy příslušného adepta tkalcovského řemesla. Tkaní je totiž specifická činnost, která vyžaduje určité předpoklady, trpělivost, přesnost a v případě vzorového tkaní také estetické citění. Prostřednictvím archivních pramenů či z terénních výzkumů známe celé rody, ve kterých řemeslná tradice přetrvávala po několik generací. Nacházíme je ve Velké nad Veličkou, Hrubé i Malé Vrbce a Kuželově.

Asi nejznámějším tkalcovským rodem na Hornácku jsou kuželovští Mlýnci.¹⁶ V tomto rodu se po generace přenášel nejen vztah k řemeslu, ale také výborné estetické citění a výtvarné nadání. Řada jeho příslušníků dědila pěvecké schopnosti, což ve spojení s temperamentní povahou z nich často činilo vynikající interprety lidových písní. Nejstarším známým tkalcem tohoto jména byl Jan Mlýnek (1895–1974) z čísla 86. Protože dům dřív patřil rodině Supíků, měli tito Mlýnci přízvisko Supíci. Jan bojoval v první světové válce a byl na ruské frontě zajat. Po návratu z války se oženil s Rozinou Hudečkovou, dcerou tkalce Jana Hudečka (1868–?). Jan Mlýnek byl vynikající tkadlec, který řemeslu vyučil mnoho tovaryšů, také své dva syny Jana Mlýnka ml. (1920–2004) a Bohumila Mlýnka (1926–2004). Jan Mlýnek ml. se živil jako drobný rolník, po celý život ale také tkal. Pracoval pro Slovač,¹⁷ později pro ÚLUV. Když ÚLUV v roce 1978 vybudovalo tkalcovskou dílnu v Hrubé Vrbce, patřil k jejím prvním zaměstnancům. Jeho syn Jan Mlýnek nejml. (*1945) řemeslo také ovládá, aktivně se mu však nevěnuje. Bohumil Mlýnek byl taktéž vynikajícím řemeslníkem, tkal pro ÚLUV a od roku 1978 pracoval v hrubovrbcecké dílně. Řemeslo se od něj naučili i jeho dva synové Bohumil ml. (1952–2004) a František (*1956). Bohumil pracoval dlouhá léta v Ústavu lidového umění ve Strážnici jako tajemník Mezinárodního folklorního festivalu, později byl zaměstnán v hrubovrbcecké dílně. Jeho bratr František vystudoval střední textilní školu a po jejím absolvování nastoupil do tkalcovské dílny v Hrubé Vrbce, kde pracoval v pozici vedoucího až do jejího zániku v roce 1992. V současné době už nikdo z rodiny řemeslo neprovozuje, i když nejméně dva její členové, bratřenci Jan a František, jej velmi dobře ovládají. Vlastní několik tkalcovských stavů, veškeré nástroje potřebné k přípravě materiálu i řadu písemností souvisejících s rodinnou tkalcovskou historií. V celé rodině je dodnes velice živé povědomí o tkalcovské tradici a patrná je i hrdost na předky, jejichž umění bylo několikrát oceněno státním vyznamenáním.¹⁸

Dalšími kuželovskými rodinami, ve kterých se v druhé polovině 19. století tkalcovské řemeslo mezigeneračně předávalo, byli Hudečci, v ženské linii spřízněni s Mlýnky, dále Petřící nebo také Petřičci (jméno v záznamech z 19. století osciluje mezi dvěma variantami) a Valášci.

S Malou Vrbkou je spojen rod Okénků. Působilo zde nejméně osm tkalců tohoto jména pocházejících z několika vzdáleně spřízněných rodin. Nejvíce informací víme o Okéncích z čísla 54. Zakladatelem tkalcovské tradice byl Tomáš Okénka (1882–1971). Tomáš Okénka byl chalupníkem, tkalcovskému řemeslu se naučil v mládí od tkalce Jana Válka (1837–1918). Na počátku 20. století odjel do Ameriky, kde pracoval jako dělník, a s krátkými přestávkami tam žil až do konce první světové války. Byl ženatý s Jenovéfou Němečkovou z Kuželova. Po svém návratu do vlasti koupil starý tkalcovský stav, údajně z Nové Lhoty. Tkát naučil i svého syna Jana (1907–1992), přezdívaného podle jména své matky „Jenofin“. Jan Okénka byl mimořádným tkalcem, jeho práce byly známé nejen svou kvalitou, ale vynikaly i širokou škálou vzorů. Byl všeobecně uznávaným a ceněným člověkem, a to nejen pro své řemeslné mistrovství, ale i přívětivou povahu, životní nadhled a moudrost. Pracoval pro ÚLUV a čas-

tečně byl zapojen i do činnosti tkalcovské dílny v Hrubé Vrbce. Pro svůj vysoký věk už do dílny nedocházel, ale tkal v domácím prostředí. Byl oceněn titulem Mistr lidové umělecké výroby. V rodinné tradici pak pokračuje vnučka Jana Okénky Hana Buchtelová, která je jednou z posledních nositelek tradice ručního tkalcovství na Hornácku.

Z dalších tkalcovských rodů, které působily v Malé Vrbce, jsou to především Hamalovi. Tomáš Hamala z čísla 43 je s rokem narození 1816 jedním z nejstarších nám známých hornáckých tkalců. Dále pak Krchákové, kteří předcházeli na čísle 54 Okénkům, a Váلكovi. Tkadlec Jiří Válek (1839–1912) vyhotovil roku 1873 tkalcovský stav, na jehož horní příčný trám vyřezal vročení a své jméno. Tento nápis, na kterém je uvedeno, že jej „*vyhotovil Jiřa Válek...*“, je jediným záznamem dokládajícím předpoklad, že tkalci si stavy zhotovovali sami. Na tomto stavu pak ve 20. století pracoval tkadlec Jan Orsák z Velké nad Veličkou.

Ve Velké nad Veličkou tkali v druhé polovině 19. století tkalci z rodu Majtánů, Pešků, Pitlů, Smrčků, Sýkorů a Vatrhalů. Větší počet tkalců jednoho jména však nacházíme pouze z rodu Štefánků. Nejstarším známým tkalcem tohoto jména byl Pavel Štefánek (1838–?) z čísla 316, který měl řemeslo jako svůj jediný způsob obživy. Jeho syn František (1877–?) také tkal, ale už pouze jako doplněk k zemědělskému hospodaření. Řemeslu se věnovaly i další dvě generace příslušníků rodu, František Štefánek ml. (1906–1978) a jeho syn Josef Štefánek (1931–?).

V polovině 20. století pracovali ve Velké nad Veličkou kromě tkalců z rodu Štefánků ještě Jan Sýkora, Jiří Hromek a Jan Orsák. Jan Sýkora (1887–1965) se živil nádenickým hospodařením. Tkal už jeho otec Tomáš Sýkora (1841–1917), který se do Velké nad Veličkou přišel z Tvarožné Lhoty. Z této rodiny pochází tkalcovský stav s vročením 1854, na kterém dodnes pracuje Miroslav Urban v Malé Vrbce. Jiří Hromek (1915–2004) celý život prožil ve Velké

Jan Orsák. Velká nad Veličkou, osmdesátá léta 20. století. Soukromá sbírka.

nad Veličkou. Vyrůstal bez otce, který zahynul v první světové válce. Tkát se naučil od svého kmotra Františka Štefánka z čísla 316, v jehož domě byla jeho matka v nájmu a kde vyrůstal. V mládí byl zaměstnán jako nádeník, poté pracoval v továrně na výrobu kordových tkanin ve Velké nad Veličkou. Pracoval ještě v devadesátých letech 20. století. Jan Orsák se narodil v roce 1901 ve Velké nad Veličkou v čísle 315 do rodiny Jiřího Orsáka (1863–?) a Kateřiny Orsákové (1866–?). Rodina byla evangelického vyznání, Jiří Orsák pocházel z Javorníka, živil se drobným zemědělstvím.¹⁹ Ač v archivních pramenech²⁰ není Jiří uváděn jako tkadlec, přesto z ústní rodinné tradice víme, že řemeslu se mladý Jan naučil od svého otce, který si tímto způsobem přivydělával při hospodářství. Možný vliv na jeho řemeslnické začátky mohla mít i skutečnost, že ve vedlejším domě číslo 316 bydlel František Štefánek, který kromě toho, že se živil jako nádeník, působil i jako tkadlec. Jan Orsák pracoval v mládí jako zemědělský nádeník, později byl zaměstnaný v cihelně, po založení JZD zde pracoval jako zedník. Po celý život se však při zaměstnání zabýval tkalcovstvím. Intenzita jeho práce byla střídavá v závislosti na sezonních pracích a rodinné situaci. Jan Orsák byl ženatý, ve středním věku však ovdověl a až do své smrti v roce 1982 žil s rodinou své dcery ve Velké nad Veličkou v domě číslo 411. V důchodovém věku tkaní věnoval prakticky veškerý čas. Tkal na stavu, který dle vrocení vyhotovil v roce 1873 tkadlec Jiří Válek. V pozůstalosti Jana Orsáka se nalézá deník, do kterého si v rozmezí let 1975–1982 zaznamenával údaje o zakázkách. Víme tak, že v tomto časovém rozmezí zhotovil na 2000 kusů ručně tkaných vzorových textilií, zejména pokrývek, povlaků na polštářky, ubrusů, závěsů, souprav do dětských kočárků atd. Zákazníci pocházeli většinou z hornáckých obcí nebo blízkého okolí.

Přestože v Hrubé Vrbce má tkalcovství velkou tradici a výzkumem se zde podařilo identifikovat na osmnáct tkalců, širší přenos v rámci jedné rodiny nebyl prokázán. Vícečetně se zde objevuje pouze příjmení Ňorek. Vzhledem k tomu, že většina tkalců tohoto jména působila v 19. století, nepodařilo se k jejich osobám mimo základní údaje získat žádné další informace. Z tkalců pracujících i ve 20. století pak můžeme jmenovat výrobce z rodu Kovářů a Ďugů. Jan Kovář (1872–?) byl dle údajů ve sčítacích operátech „*tkalcem konopného plátna*“.²¹ Toto řemeslo po něm podědil i syn Martin (1901–1976), který se živil prací v zemědělství. Podle výpovědí pamětníků tkal především hladké plátno, vzorky pouze zřídka-kdy. Jeho tkalcovský stav je součástí sbírek Slováckého muzea v Uherském Hradišti. Tkadlec Pavel Ďuga (1870–1916) padl v první světové válce. Jeho syn Pavel (1907–1983) v řemesle pokračoval, tkát se však, vzhledem k otcově úmrtí, musel naučit od mistra Martina Hránka (1869–?). Pavel Ďuga ml. byl tkalcem s vynikajícím estetickým cítěním, které uplatnil při navrhování vlastních hrázových vzorů a tkaní vzorovaných tkanin. Tradiční povlaky na polštáře z jeho dílny jsou charakteristické množstvím drobných a poměrně pracných hrázových vzorů. Řemeslo z části předal i svému synu Pavlu Ďugovi (*1935), který se mu však nikdy intenzivně nevěnoval.

Hornáctí tkalci v současnosti

V současné době na Hornácku aktivně tkají dva řemeslníci, Hana Buchtelová a Miroslav Urban. Oba pocházejí z Malé Vrbky a své řemeslo převzali po předcích.

Hana Buchtelová (*1961) je pokračovatelkou rodinné tkalcovské tradice již v několikáté generaci. Tkal její pradědeček Tomáš Okénka i dědeček Jan Okénka (1907–1992), od nějž se tomuto řemeslu také naučila. Profesně se tkaním začala zabývat na počátku devadesátých let. Nejprve pracovala pro ŮLUV, po jeho zrušení si zřídila tkalcovskou živnost.

Hana Buchtelová ovládá tkaní základních vazeb i vzorové tkaní. Pracuje na původním, asi 150 let starém tkalcovském stavu, který si její pradědeček Tomáš pořídil po návratu

z Ameriky údajně v obci Nová Lhota. Vyrábí především interiérové textilie, jako jsou prostírky, ubrusy, povlaky na polštáře, dekorativní předměty a drobné doplňky, např. záložky, kapsičky apod. Vedle toho ale také zhotovuje krojové součásti, *opléčka rubáčů* a mužské zástěry. Dodržuje tradiční barevné kombinace v barvách červené, černé, modré a bílé, často však tká i v režných barvách či v barvě žluté. Jako materiál používá především bavlnu nebo len. Hana Buchtelová je od roku 2007 držitelkou titulu Nositel tradice lidových řemesel.

Miroslav Urban (*1962) pochází z tkalcovské rodiny, základy řemesla pochytil jako dítě od dědečka Františka Urbana (1895–1977). Později ho učil i Jan Okénka „Jenofin“ a Jan a Bohumil Mlýnkovi. Radou mu pomáhala i babička, která, ač sama netkala, znalosti o řemesle měla. Vystudoval na Učňovské škole uměleckých řemesel v Praze, kde se přímo připravoval na zaměstnání v hrubovrbecké tkalcovské dílně, ve které pak v letech 1985–1987 pracoval. Přestože se od roku 1987 profesně tkalcovství nevěnuje, vždy zůstalo jeho koníčkem.

Miroslav Urban se zabývá především výrobou tkaných komponent k tradičním hornáckým krojům. Pracuje na zakázku místních obyvatel nebo členů folklorních souborů. Pod jeho rukama vznikají *opléčka* k ženským *rubáčům*, mužské zástěry, pásy, *lémce*, ženských sukni a *fěrtochů*. Příležitostně také tká drobné interiérové textilie, jako jsou polštářky, pokrývky apod. Při své práci se drží tradičních hornáckých vzorů, přičemž dodržuje kontinuitu místní tradiční výroby. Dokonale ovládá tkalcovskou technologii, přípravu vlákna i tkalcovského stavu, včetně natolik specializované činnosti, jako je vyplétání listů. Je sběratelem hornáckých lidových tkanin i znalcem zdejší tkalcovské tradice. Miroslav Urban v roce 2013 obdržel titul Mistr tradiční rukodělné výroby Jihomoravského kraje a v roce 2014 titul Nositel tradice lidových řemesel.

Závěr

Hornácké lidové tkalcovství prošlo za dobu své historie několika etapami, které byly odrazem proměn společnosti, jejich hodnot i estetického citění. S tím úzce souvisí osudy nositelů tohoto řemesla, tkalců, díky nimž se fenomén ručního tkalcovství udržel kontinuálně od pradávne historie až do současnosti.

V první polovině 19. století působil na Hornácku velký počet tkalců, nejvíce v Kuželově, Velké nad Veličkou, v Malé Vrbce a Hrubé Vrbce. Tkalci vyráběli především konopné plátno a v menší míře také vzorované tkaniny. Jednalo se většinou o drobné řemeslníky, kteří řemeslo provozovali jako doplňkovou činnost, ale také o specializované výrobce, pro které bylo řemeslo jediným zdrojem obživy. Od počátku 20. století, v souvislosti s větším využí-

Miroslav Urban navazuje osnovu.

Foto D. Rájecký.

váním továrního textilu, začalo tkalcovství upadat a počet tkalců klesat. V jejich produkci postupně narůstal podíl vzorového tkaní oproti výrobě „hladkého“ plátna, až nakonec zcela převážil.

Tkalcovské řemeslo se velmi často předávalo v rámci užší či širší rodiny a známe tak celé rody, ve kterých přetrvávalo po několik generací. Dodnes jsou v obecném povědomí Mlýnci z Kuželova, Okénci z Malé Vrbky nebo Štefánci z Velké nad Veličkou, jejichž příslušníci pracovali přibližně od konce 19. až po závěr 20. století. Ve starším období takovýchto rodů ale bylo víc, např. Hamalové, Krcháci nebo Válci v Malé Vrbce, v Kuželově Petřici a Valášci, ve Velké nad Veličkou rod Pešků, Smrčků nebo Sýkorů.

Od poloviny 20. století práci hornáckých tkalců značně ovlivňoval ÚLUV. Zaštitil produkci několika mistrů, kteří pro tuto organizaci pracovali a zhotovovali výrobky pro celorepublikový trh. Vyvrcholením aktivit ÚLUV bylo vybudování tkalcovské dílny v Hrubé Vrbce v roce 1978. Paralelně s činností spojenou s ÚLUV však řada dalších tkalců až do posledních desetiletí 20. století tkala na objednávku místního obyvatelstva.

Po zániku ÚLUVu v devadesátých letech 20. století hornácké tkalcovství přišlo o organizační vazbu a v nové éře tržního hospodářství reálně hrozil jeho zánik. Díky tkalcům Haně Buchtelové a Miroslavu Urbanovi však tradice zdejšího ručního tkalcovství přetrvává dodnes. S ohledem na vysoké pořizovací náklady příze a pracnost ručního tkaní se nejedná o činnost příliš finančně efektivní a můžeme ji spíše pokládat za formou vyjádření vztahu k tradicím a řemeslu. Jako dalšího významného činitele, přispívajícího k udržení řemesla, můžeme označit nárůst folklorních aktivit na Hornácku. Dnešní nositelé lidového oděvu, zpravidla členové různých folklorních uskupení, mají zájem pořizovat si nové krojové součásti, k jejichž výrobě je třeba ručně tkaných činovatí. Tato skutečnost se stala dalším impulzem pokračování tkalcovské tradice a přispívá k tomu, aby se udržela i v podmínkách 21. století.

Studie vznikla v rámci podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje NÚLK v roce 2016.

Poznámky:

- 1 Z etnografického hlediska Hornácko v minulosti patřilo a dodnes stále patří k jedněm z nejzachovalejších regionů. Lidová kultura se zde ještě ve třicátých letech 20. století zachovala v dosti autentické podobě. Většina obyvatelstva v této době ještě např. neměla jiný oděv než lidový, živila se zemědělstvím a udržovala tradiční výroční zvyky. Proslulá je zejména hornácká hudební kultura, za níž na Hornácko jezdili skladatelé takových jmen, jako např. Leoš Janáček či Vítězslav Novák.
- 2 Lancování je vazebná technika, jejímž principem je použití vloženého barevného útku po šířce tkaniny (Kostelníková 1972: 27).
- 3 Státní okresní archiv Hodonín (dále jen SOKA Hodonín), Sčítací operáty, Hrubá Vrbka, inv. č. 1697.
- 4 Informátor M. U., Malá Vrbka, výzkum 2016.
- 5 Většina hornáckých obcí náležela ke strážnickému panství, kde je tkalcovský cech uváděn od roku 1528. V Lipově údajně kdysi tkalcovský cech existoval, nedochovaly se však žádné záznamy potvrzující tuto skutečnost (Dvorský 1914: 342).
- 6 I k tomuto zdroji informací musíme přistupovat kriticky, nevíme totiž, do jaké míry uváděli tkalci pravdivé údaje a zdali se k řemeslu hlásili všichni výrobci, kteří tkali příležitostně.
- 7 „Počet obyvatel a domů podle výsledků sčítání od roku 1869, Malá Vrbka.“ *Český statistický úřad* [online] [cit. 4. 9. 2017]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/sldb/pocet-obyvatel-a-domu-podle-vysledku-scitani-od-roku-1869>>.
- 8 Informátor J. M., Kuželov, výzkum 2016.

- 9 Kompletní seznam tkalců vycházející ze sčítacích operátů a terénního výzkumu je publikován v knize H r b á č o v á, Petra, 2016. *Tradiční tkalcovství na Hornácku*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- 10 SOkA Hodonín, Sčítací operáty, Hrubá Vrbka, inv. č. 1804, Kuželov, inv. č. 1702, Malá Vrbka, inv. č. 1869.
- 11 Informátor J. M., Kuželov, výzkum 2016.
- 12 SOkA Hodonín, Sčítací operáty, Velká nad Veličkou, inv. č. 1530.
- 13 SOkA Hodonín, Sčítací operáty, Velká nad Veličkou, inv. č. 1584.
- 14 SOkA Hodonín, Sčítací operáty, Velká nad Veličkou, inv. č. 1650.
- 15 Řemeslu se také učili mladí chlapci – učedníci nebo tovaryšové, bez příbuzenské vazby k mistrovi.
- 16 Z archívních materiálů známe jedenáct tkalců tohoto jména pocházejících z různých odnoží jednoho rodu, mnohdy dost vzdálených.
- 17 Družstvo umělecké výroby založené v roce 1935 v Uherském Hradišti.
- 18 Jan Mlýnek st., Bohumil Mlýnek st. i František Mlýnek byli nositeli titulu Mistr lidové umělecké výroby.
- 19 V roce 1910 vlastnili jednu krávu, dvě prasata, pět slepic a dvě husy. SOkA Hodonín, Okresní úřad Hodonín, inv. č. 1832.
- 20 SOkA Hodonín, Sčítací operáty, Okresní úřad Hodonín, inv. č. 1832.
- 21 SOkA Hodonín, Sčítací operáty, Hrubá Vrbka, inv. č. 1804.

Prameny:

- SOkA Hodonín, Vlastivědný materiál okresu Hodonín, Hrubá Vrbka, inv. č. 40. Kuželov, inv. č. 14, Lipov, inv. č. 20, Malá Vrbka, inv. č. 41, Nová Lhota, inv. č. 18, Velká nad Veličkou, inv. č. 38.
- SOkA Hodonín, Sčítací operáty Hrubá Vrbka, inv. č. 1511, 1566, 1626, 1697, 1804, N, Javorník, inv. č. 1567, 1805, 1627, Kuželov, inv. č. 12, 1515, 1570, 1890, 1702, 1809, Lipov, inv. č. 14, 1517, 1572, 1632, 1705, 1813, Malá Vrbka, inv. č. 1633, 1706, 1573, 1518, N, Nová Lhota, inv. č. 1814, 1635, 1574, 1519, 1634, 1707, Velká nad Veličkou, inv. č. 30, 1530, 1584, 1650, 1724, 1723, N.
- SOkA Hodonín, Památní kniha obce Malé Vrbky 1923, inv. č. 1.
- SOkA Hodonín, Pamětní kniha obce Hrubé Vrbky, inv. č. 1.
- SOkA Uherské Hradiště, Sčítací operáty, Louka, inv. č. 989, 1067, 1144, 1401, 1227, 1307.
- „Počet obyvatel a domů podle výsledků sčítání od roku 1869, Malá Vrbka.“ *Český statistický úřad* [online] [cit. 4. 9. 2017]. Dostupné z: <<https://www.czso.cz/csu/sldb/pocet-obyvatel-a-domu-podle-vysledku-scitani-od-roku-1869>>.

Seznam respondentů terénních výzkumů:

- H. B. (*1961), Malá Vrbka
 P. Ď (*1935), Hrubá Vrbka
 J. H. (*1929), Velká nad Veličkou
 M. K. (*1952), Hrubá Vrbka
 A. K. (*1917), Lipov
 A. K. (*1926) Javorník
 F. M. (*1956), Kuželov
 J. M (*1947), Kuželov
 M. U. (*1952), Malá Vrbka

Literatura:

- B o u č e k, Vladimír, 1953. Lidové tkaniny. *Věci a lidé* 4, 310–389.
- B o u č e k, Vladimír, 1957. *Minulost a přítomnost lidové výroby v Gottwaldovském kraji*. Gottwaldov: Kraj. museum. 38 s. Studie Krajského musea v Gottwaldově. Ř. společenských věd; Čís. 9.
- B r o u č e k, Stanislav a J e ř á b e k, Richard, eds. 2007. *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Svazek 2, Věcná část A-N*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky v Praze a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Mladá fronta. 634 s.
- B r o u č e k, Stanislav a J e ř á b e k, Richard, eds. 2007. *Lidová kultura: národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Svazek 3, Věcná část O-Ž*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky v Praze a Ústav evropské etnologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně v nakl. Mladá fronta. 643–1298 s.
- F a b e l, Karel, 1987. Modelová situace hornáckého tkalcovství. *Umění a řemesla* 3, 23–27.
- F r o l e c, Václav, 1966. Oděv. In: Frolec, Václav, Holý, Dušan a Jeřábek, Richard, eds. *Hornácko: život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, 153–196.
- H r b á č o v á, Petra, 2016. *Tradiční tkalcovství na Hornácku*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury. 129 s.
- H ú s e k, Jan, 1918. Zaměstnání obyvatelstva na Moravském Slovensku. In: Niederle, Lubor a kol. *Moravské Slovensko. Sv. 1*. Praha: Nákladem Národopisné muzeum Československého. Národopis lidu československého; Díl 1.
- H ú s e k, Jan, 1921. Život v obci a rodině. In: Niederle, Lubor a kol. *Moravské Slovensko. Sv. 1*. Praha: Nákladem Národopisného muzea československého. Národopis lidu československého; Díl 2.
- J a n č á r, Josef, 1966. Zaměstnání a obživa. In: Frolec, Václav, Holý, Dušan a Jeřábek, Richard, eds. *Hornácko: život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, 41–96.
- J a n č á ř, Josef, 1988. *Lidová rukodělná výroba na Moravě*. Strážnice: Ústav lidového umění. 119 s. Metodické monografie; Sv. 3.
- J e ř á b e k, Richard, 1966. Výtvarný projev. In: Frolec, Václav, Holý, Dušan a Jeřábek, Richard, eds. *Hornácko: život a kultura lidu na moravsko-slovenském pomezí v oblasti Bílých Karpat*. Brno: Blok, 197–282.
- K l v a ň a, Josef, 1918. Lidový kroj na moravském Slovensku. In: Niederle, Lubor a kol. *Moravské Slovensko. Sv. 1*. Praha: Nákladem Národopisné muzeum Československého. Národopis lidu československého; Díl 1.
- K o s t e l n í k o v á, Marie, 1973. *Velkomoravský textil v archeologických nálezích na Moravě*. Praha: Academia. 54 s. Studie Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně; 1972/4.
- M a r k o v á, Ema, 1968. Slovenské preberané tkaniny 15.–19. storočia. *Slovenský národopis* 16, 202–225.
- O r e l, Jaroslav, 1986. Tradiční zpracování konopí ve Strážnici. *Vlastivědný věstník moravský* 38, 140–143.
- O r e l, Jaroslav, 1987. Pletení brd v Malé Vrbce. *Umění a řemesla* 3, 68–69.
- P a j e r, Jiří, 1982. Soukenictví a tkalcovství ve Strážnici. *Národopisné aktuality* 19, 33–48.
- P a v l í k, Jan, 2006. *Kuželov: hornácká dědina pod křídly větrného mlýna*. Kuželov: Obec Kuželov. 341 s.
- P e c h o v á, Jarmila, 2004. Vývoj tradičních řemesel a péče o ně ve 20. století. *Folia ethnographica* 38, 39.
- S e v e r i n, Karel, 1977. Hornácké lidové tkaniny. *Umění a řemesla* 4, 5–6.
- S t a ň k o v á, Jitka, 1953. Ruční tkalcovství na Hornácku. *Československá etnografie* 1, 4–12.
- S t a ň k o v á, Jitka, 1989. *České lidové tkaniny: Čechy a západní Morava*. Praha: SNTL. 374 s. Technologie lidové výroby; 8.
- S u k o p, Štěpán, 1978. Nová etapa hornáckého tkalcovství. *Umění a řemesla* 4, 2–3.
- Š e n f e l d o v á, Helena, 2009. Spolupráce národopisců a výtvarných pracovníků v bývalém Ústředí lidové umělecké výroby. *Národopisný věstník* 1, 72.
- V á c l a v í k, Antonín a O r e l, Jaroslav, 1956. *L'art populaire du textile dans les pays de Bohême*. Praha: Artia. 53, viii s.
- Z a j o n c, Juraj, 1997. Činovať – k vývoju obsahu a pôvodu pojmu. In: Nábělková, Míra, zost. *Varia VI. Zborník zo VI. kolokvia mladých jazykovedcov (Modra – Piesok 27.–29. 11. 1996)*. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV, 186–196.
- Z a j o n c, Juraj, 2012. *Premeny vlákná*. [Trnava]: Ryba. 235 s.

Mgr. Petra H r b á ě o v á (n. 1978), etnografka, pracovnice Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici. Ve svém odborném zájmu se věnuje zejména lidovému stavitelství, nábytku, stravě, textiliím a oděvu převážně z oblasti Slovácka.

Folk Weavers and Hand Weaving in Hornácko

A b s t r a c t

Hand weaving belongs to traditional crafts practiced in folk environment. In Hornácko, especially in the villages of Hrubá Vrbka, Velká nad Veličkou, Kuželov and Malá Vrbka the craft was widespread, namely in 19th century. Village craftsmen produced smooth hemp or linen cloth from local materials for the needs of local market. Around the half of 19th century they started to weave coloured cloth due to the use of cotton, the so called *činovati*. It was a linen cloth decorated with geometric patterns. Hand weaving in Hornácko has been practised continually since 19th century up to these days and it was passed from father to son or from the master to his apprentice.

The study deals mainly with the personalities of weavers who were working in Hornácko in the second half of 20th century. A thorough research based on the study of adding operates and birth registers allows us to find connection between family and craft traditions which is one of the causes of the fact that hand weaving in Hornácko is being preserved up to these days. At the same time, the characteristics of respective weavers and their production uncovers and illustrates the differences and particularities of the development of hand weaving in Hornácko during 20th century.

Weaving craft was very often passed within the nuclear or larger family and that is why whole families are known which within which the tradition was passed on for several generations. The Mlýnek family from Kuželov, Okénka family from Malá Vrbka or Štefánek family from velká nad Veličkou have been generally known up to these days. Their members were working since 19th century up to the end of 20th century. In the past, however, there were more such families, e.g. Hamala family, Krchák family or Válek family in Malá Vrbka, Petřík family and Valášek family in Kuželov, Pešek or Smrčka family in Velká nad Veličkou.

Since the half of 20th century the work of weavers from Hornácko was influenced by the Centre of Folk Arts Production (ÚLUV). The institution covered the work of several masters who produced woven goods for national market. The peak of ÚLUV activities was represented by building a workshop for weavers in Hrubá Vrbka in 1978. Many local weavers continued working for local customers parallelly with those working under ÚLUV until the last decades of 20th century. After the activities of ÚLUV were terminated in the 90s of 20th century, weaving tradition was deprived of organization structure and in the new era of free market economy there was a real threat that it would disappear. Thanks to the last weavers Hana Buchtelová, and Miroslav Urban the tradition of hand weaving is still alive.

Volkswerber und Handweberei in der Region Hornácko

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Handweberei gehört zu den traditionellen im dörflichen Milieu betriebenen Handwerken. In der Region Hornácko unterhalb der Weißen Karpaten, konkret in den Gemeinden Hrubá Vrbka, Velká nad Veličkou, Kuželov und Malá Vrbka, handelte es sich um ein sehr verbreitetes Handwerk, insbesondere im 19. Jahrhundert. Die Dorfhandwerker stellten glattes Hanfleinwand oder Reinleinwand aus Rohstoffen lokalen Ursprungs für den Bedarf des hiesigen Marktes her. Gegen Mitte des 19. Jahrhunderts, in Zusammenhang mit der Verwendung des neuen Materials Baumwolle begann man auch gemusterte Webwaren herzustellen, sog. *Činovat*. Es handelt sich um Tuch, geschmückt mit kleinen geometrischen Mustern. Die Handweberei hielt sich in Hornácko kontinuierlich vom 19. Jahrhundert bis heute, weitergegeben vom Vater an den Sohn oder vom Meister an seinen Lehrling.

Die Studie beschäftigt sich vor allem mit den Persönlichkeiten der Weber, die in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts in Horňácko arbeiteten. Eine eingehende Archivuntersuchung, gegründet auf dem Studium der Zählungsunterlagen und Personenstandsbücher aus der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts und aus der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts, erlaubt uns, Zusammenhänge zu finden zwischen der Familien- und Handwerkstradition, die zu den Ursache dafür zählen, dass sich die Handweberei in Horňácko bis heute hält. Zugleich deckt uns die Charakteristik der einzelnen Weber und ihrer Produktion die Unterschiede und Spezifika in der Entwicklung des Horňácko-Weberhandwerks im Lauf des 20. Jahrhunderts auf und illustriert sie.

Das Weberhandwerk wurde sehr oft im Rahmen der engeren oder breiteren Familie weitergegeben und so kennen wir ganze Familien, in denen es über mehrere Generationen überdauerte. Bis heute sind im allgemeinen Bewusstsein die Familien Mlýnci aus Kuželov, Okénci aus Malá Vrbka oder Štefánci aus Velké nad Veličkou, deren Mitglieder annähernd vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zum Abschluss des 20. Jahrhunderts arbeiteten. In älteren Zeiten gab es jedoch mehr solcher Familien, z.B. die Hamalas, Krcháks oder Válec aus Malá Vrbka, in Kuželov die Petříks und Valášeks, in Velká nad Veličkou die Familien Pešek, Smrček oder Sýkora.

Seit Mitte des 20. Jahrhunderts wurde die Arbeit der Weber in Horňácko stark von der Zentrale für Volkskunsth Handwerk (im Folgenden nur „ÚLUV“) beeinflusst. Sie vereinte die Produktion von mehreren Meistern, die für diese Organisation arbeiteten und Erzeugnisse für den landesweiten Markt herstellten. Der Höhepunkt der Aktivitäten der ÚLUV war 1978 die Einrichtung einer Weberwerkstatt in Hrubá Vrbka. Parallel zu den mit der ÚLUV verbundenen Tätigkeiten webte jedoch eine Reihe von weiteren Webern bis in die letzten Jahrzehnte des 20. Jahrhunderts auf Bestellung der örtlichen Bevölkerung. Nach der Auflösung der ÚLUV in den neunziger Jahren verlor die Handweberei in Horňácko ihre organisatorische Stütze und in der neuen Ära der Marktwirtschaft drohte ihr der reale Untergang. Dank der letzten Weber, Hana Buchtelová und Miroslav Urban, überdauert jedoch die Tradition der hiesigen Handweberei bis heute.